

STAN PRZYGOTOWAŃ WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO DO ABSORPCJI FUNDUSZY STRUKTURALNYCH

Tadeusz TRUSKOLASKI*

1. Wstęp

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku upłynęły w Polsce pod znakiem przemian politycznych i gospodarczych. Występujące często trudności na drodze do gospodarki rynkowej były powodem do poszukiwania nowych dróg rozwoju. Rozwiązań wielu niedoskonałości w życiu gospodarczym i społecznym kraju upatrywano zarówno w uwarunkowaniach wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Do pierwszych z nich należy zaliczyć przede wszystkim zwiększenie roli polityki regionalnej i samorządności na trzech szczeblach, a do drugiej grupy poszukiwanie zewnętrznych źródeł wzmacniania gospodarki w postaci funduszy przedakcesyjnych. Ostatnia forma wspomagania rozwoju regionalnego ma charakter przejściowy. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej będzie można korzystać z funduszy strukturalnych. Unijne środki pomocowe nie mają charakteru automatycznego, ich przydzielenie związane jest ze spełnieniem szeregu warunków, zgodnie z zasadami polityki regionalnej UE.

Głównym zadaniem, jakie stoi przed władzami samorządowymi województwa, jest realizacja polityki regionalnej. Odbywa się ono poprzez przyjęcie prawnie usankcjonowanych dokumentów wyznaczających kierunki rozwoju województwa. Niezbędnym dla realizacji tak złożonych procesów jest posiadanie umiejętności planowania i programowania, która stanowi o prawidłowej realizacji fundamentalnych zasad polityki unijnej.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie, na ile województwo podlaskie spełnia wymogi Unii Europejskiej w zakresie korzystania z funduszy strukturalnych.

2. Środki pomocowe w okresie przedakcesyjnym

Unia Europejska dążąc do zmniejszenia różnic w rozwoju gospodarczym, pomiędzy krajami członkowskimi i kandydującymi, uruchomiła przedakcesyjne programy pomocowe. Pierwszym z nich był Program Phare, który w pierwszej fazie wspierał przekształcenia gospodarcze na Węgrzech i w Polsce, a następnie i innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej [8].

Od 2000 r. istnieją trzy przedakcesyjne programy finansowane przez Wspólnotę Europejską: nowa edycja Phare, program SAPARD, udzielający wsparcia

* dr Tadeusz Truskolaski, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomiczny

w dziedzinie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich i ISPA finansujący projekty infrastrukturalne w zakresie ochrony środowiska i transportu. Programy te koncentrują się na wspieraniu priorytetów Partnerstwa dla Członkostwa [5].

POMOC Z PHARE

Program Phare w latach 1990-97 w głównym zamierzeniu był wsparciem procesu „transformacji na drodze do demokracji i gospodarki rynkowej” [8]. Dzięki środkom Phare realizowano m.in. takie cele, jak:

- inwestycje w dziedzinie infrastruktury,
- wspieranie zmian w dziedzinie legislacji,
- dostosowanie struktur administracyjnych,
- tworzenie społeczeństwa obywatelskiego.

Rada Europejska w Luksemburgu w 1997 r. podjęła decyzję o rozszerzeniu Unii Europejskiej. W 1998 r. rozpoczęto proces negocjacji z Polską w sprawie akcesji i od tej chwili podstawowym priorytetem i celem Programu Phare jest przygotowywanie Polski do członkostwa w Unii Europejskiej.

W ramach Phare przyznano Polsce środki wartości ok. 2,05 mld euro. W latach 1990-99 zakontraktowano 1632,94 mln euro (80%), a rozdysponowano 1403,73 mln euro (68%). Ze środków Phare finansowane były:

- restrukturyzacja i prywatyzacja przemysłu,
- rozwój małych i średnich przedsiębiorstw,
- promocja eksportu,
- tworzenie nowych miejsc pracy w regionach.

W ramach „Nowej Orientacji Phare” obowiązującej od 1998 r. główny nacisk jest położony na przygotowywanie Polski do członkostwa w Unii Europejskiej. Specyfiką „Nowej Orientacji” jest podział programu na dwa zasadnicze kierunki wydatkowania, gdzie 30% jego rocznej alokacji jest przeznaczony na projekty wspierające rozwój instytucjonalny, zaś 70% na projekty typu inwestycyjnego.

Program Rozwoju Instytucjonalnego obejmuje obszary, określone w dokumencie Komisji Europejskiej – *Partnerstwo dla członkostwa*, takie jak: rolnictwo, ochrona środowiska, finanse, sprawy wewnętrzne, polityka społeczna, ochrona konkurencji i konsumentów, polityka regionalna [8, s. 46]. Pozostałe środki w postaci nakładów inwestycyjnych kierowane są na wsparcie infrastruktury o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym, która wymaga dostosowania do standardów Unii Europejskiej. Jedną z form wsparcia inwestycyjnego w ramach programu Phare jest także współfinansowanie udziału Polski w V Ramowym Programie Badań, Rozwoju Technicznego i Prezentacji. Obecnie z programu Phare wspieranych jest również pięć województw: warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, podkarpackie i śląskie. Główny akcent położono na modernizację i rozbudowę infrastruktury transportowej o zasięgu regionalnym, wsparcie sektora małych i średnich przedsiębiorstw oraz rozwój zasobów ludzkich [8].

SAPARD

Przedakcesyjny Instrument Wsparcia dla Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, SAPARD – program pomocowy UE dla krajów starających się o członkostwo, wspierający działania w zakresie modernizacji rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich.

Program będzie wspierał dwa główne kierunki rozwoju polskiej wsi: działania mające na celu poprawę efektywności i dostosowywanie gospodarki rolno-żywnościowej do wymagań Unii Europejskiej oraz tworzenie pozarolniczych miejsc pracy i rozwój działalności gospodarczej na wsi [1, s. 70-83].

Program SAPARD formalnie rozpoczął się w 2000 r. i potrwa 7 lat. Budżet programu dla 10 krajów kandydackich wynosi 500 mln euro rocznie. Za program odpowiedzialny jest Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi [5].

ISPA – PRZEDAKCESYJNY INSTRUMENT POLITYKI STRUKTURALNEJ

Sporządzony przez Komisję Europejską w 1998 r. instrument finansowy, wspierający 10 krajów Europy Środkowowschodniej przygotowujących się do akcesji do UE w osiągnięciu standardów infrastrukturalnych Wspólnoty w dziedzinie transportu i ochrony środowiska. Przeznaczony jest dla dużych projektów inwestycyjnych, powyżej 5 mln euro [1, s. 57-69]. Program ISPA realizowany w latach 2000-2006 dysponuje 1,04 mld euro rocznie. Środki rozdzielane będą proporcjonalnie do:

- wielkości populacji,
- powierzchni kraju,
- PKB *per capita* mierzonego parytetem siły nabywczej ludności.

Przydział dla Polski na rok 2000 wynosi 30-37% rocznego budżetu ISPA.

3. Warunki otrzymania i znaczenie funduszy strukturalnych

Notowany relatywnie niski poziom PKB *per capita* w Polsce – szacowany w latach 1995-97 (średnia trzyletnia) na 34% średniej wspólnotowej – oznacza, że Polska, po przystąpieniu do Unii Europejskiej na zasadach pełnoprawnego członka, stanie się jednym z największych beneficjentów pomocy z Funduszy Strukturalnych¹ i Funduszu Spójności. Przewiduje się, że w momencie akcesji zostanie ona uznana w całości jako obszar Celu 1 polityki strukturalnej UE, tj. obszar opóźniony w rozwoju. Według obecnie obowiązującej nomenklatury (2000-2006), mianem tym określa się obszary, dla których wskaźnik PKB *per capita* liczony jako średnia z ostatnich trzech lat nie przekracza 75% średniej wspólnotowej. Dane Eurostatu z marca 2000 r. wskazują, że żadne z polskich województw nie przekroczyło tego pułapu (tabela 1).

¹ Do funduszy strukturalnych zaliczamy: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej – Sekcja Orientacji oraz Finansowy Instrument Wspierania Rybołówstwa.

Tab. 1. PKB na 1 mieszkańca średnia za lata 1995-97

	UE 15 = 100	UE 15 + KK 10 = 100*
Polska	34	39
Dolnośląskie	32	38
Kujawsko-Pomorskie	30	34
Lubelskie	25	29
Lubuskie	30	34
Łódzkie	33	38
Małopolskie	30	35
Mazowieckie	49	57
Opolskie	30	34
Podkarpackie	26	30
Podlaskie	25	29
Pomorskie	34	40
Śląskie	40	46
Świętokrzyskie	24	28
Warmińsko-Mazurskie	26	30
Wielkopolskie	36	42
Zachodniopomorskie	33	38

* średnia UE po hipotetycznym rozszerzeniu o 10 krajów kandydackich: Polskę, Republikę Czeską, Węgry, Słowenię, Estonię, Litwę, Łotwę, Słowację, Rumunię i Bułgarię

Źródło: Dane Eurostatu 2000

Obszary opóźnione w rozwoju zajmują szczególne miejsce w polityce spójności społeczno-gospodarczej Unii Europejskiej. Celem tej polityki jest redukcja różnic w poziomie rozwoju regionów, w szczególności zaś wspieranie rozwoju regionów zacofanych. W latach 2000-2006 na pomoc dla nich Unia Europejska przeznaczy blisko 70% środków funduszy strukturalnych (135,9 mld euro).

Doświadczenia najbiedniejszych państw członkowskich UE wskazują, że pomoc finansowa z budżetu wspólnotowego może przynieść istotne wymierne korzyści.

Po pierwsze, pomoc strukturalna UE generuje dodatkowy wzrost gospodarczy i zatrudnienia. W zależności od przyjętej metody badawczej, skutki te są różnie szacowane. W najbardziej optymistycznym wariantcie wskazuje się, że dzięki interwencji Wspólnoty w okresie programowym 1989-93 PKB w Grecji wzrósł o 0,8 punktu procentowego (pp), w Irlandii o 0,9 pp, w Portugalii o 0,9

pp, a w Hiszpanii o 0,3 pp. Wyniki dla okresu programowego 1994-99 wyniosły odpowiednio: 1,0 pp, 0,6 pp, 1,1 pp i 0,5 pp. Skutki dla zatrudnienia w czterech wyżej wymienionych krajach w latach 1989-93 wyniosły 600 tys. nowych miejsc pracy (stanowi to średnio 2,5% zasobów pracy) [10, s. 229].

Tab. 2. Wykorzystanie funduszy strukturalnych w wybranych krajach

Rodzaj przedsięwzięcia	Portugalia		Hiszpania		Grecja	
	1989-93	1994-99	1989-93	1994-99	1989-93	1994-99
Zbudowane autostrady (km)	144	500	1.100	1.300	270	680
Zbudowane drogi (km)	195	670	2.000	1.425		
Zmodernizowane drogi (km)	990	1.320	3.000	5.000		
Zbudowane lub zmodernizowane linie kolejowe (km)	640		1.063	2.185		
Zainstalowane telefony (szt.)	180.000	989.000	239.800	634.000	280.000	260.000
Zbudowane tamy			68	67		
Zbudowane lub zmodernizowane szpitale (szt.)	5	19			19	14
Utworzone przedsiębiorstwa	1.560		2.000			
Liczba osób objętych doksztalcaniem (tys.)	250	350	26.930	28.500	460	

Źródło: [9]

Po drugie, regiony biedniejsze rozwijają się szybciej niż regiony bogatsze, co przyczynia się do stopniowego zmniejszania różnicowania w rozwoju regionalnym Unii². W latach 1983-96 różnica PKB *per capita* między 10 najbogatszymi a 10 najbiedniejszymi regionami „piętnastki” zmniejszyła się z 3,5 do 3,16 raza.

Po trzecie, pomoc strukturalna przyczynia się do zmniejszenia luki w wyposażeniu w podstawową infrastrukturę (np. porty morskie i lotnicze, sieć drogową i kolejową, sieć telekomunikacyjną, kanalizację), luki w jakości siły roboczej oraz poziomu produktywności między regionami zapóźnionymi

² Wskaźnik zróżnicowania wykazuje okresowe wahania, niemniej jednak można zaobserwować jego tendencję malejącą, szczególnie po reformie funduszy strukturalnych w końcu lat 80-tych.

a dobrze rozwiniętymi. Zrealizowane w latach 1989-93 i szacowane na lata 1994-99 niektóre przedsięwzięcia w krajach członkowskich UE o najniższych wskaźnikach PKB *per capita*, będące zarazem największymi beneficjentami funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności, przedstawia tabela 2.

4. Doświadczenia województwa podlaskiego w programowaniu regionalnym

Jedną z wielu zasad polityki regionalnej jest programowanie rozwoju regionalnego. Zanim Polska stanie się członkiem Wspólnoty Europejskiej, zdobywa doświadczenia wykorzystując reguły obowiązujące w Unii. Polskie prawodawstwo nakłada na regiony obowiązek opracowywania i uchwalania wielu dokumentów dotyczących perspektyw rozwoju. Doświadczenia nabyte w pracach nad nimi, oprócz skutków dla bieżącej polityki, posłużą przy wdrażaniu programów unijnych.

4.1 Strategia Rozwoju Województwa

Dokument ten określa misję rozwoju województwa, wytycza cele oraz przyporządkowuje im priorytety. Do określenia misji rozwoju i celów strategicznych niezbędna była diagnoza stanu istniejącego, czyli ocena najważniejszych warunków rozwoju województwa oraz jego potrzeb. Opisu stanu województwa dokonano za pomocą metody SWOT. Przy opracowaniu Strategii nawiązano do wcześniejszych dokumentów planistycznych o podobnej funkcji, a odnoszących się do obszarów obecnego województwa podlaskiego. Wykorzystano również strategię rozwoju lokalnego (na poziomie gmin).

Strategia jest kluczowym dokumentem programowym określającym zasady i kierunki długofalowej koncepcji rozwoju regionu, formułując cele i priorytety wskazuje ona dziedziny koncentracji wysiłku rozwojowego i pożądane tendencje zmian, które powinniśmy wspierać i promować, aby uzyskać określony efekt. Strategia jest dokumentem, który może podlegać modyfikacjom, ze względu na zmieniające się uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne województwa. Proces realizacji będzie procesem dynamicznym. Wymagać będzie stałej analizy i oceny zachodzących zjawisk oraz korekt na etapie zarządzania strategicznego w zależności od warunków realizacyjnych. Strategia przez cały okres jej realizacji będzie podlegała monitorowaniu. Władze samorządowe województwa na bieżąco będą podejmowały decyzje kierując się wskazaniem Strategii³.

4.2 Program Wojewódzki

Program Wojewódzki jest dokumentem realizującym cele strategiczne określone na podstawie Strategii. Proponowane w nim zadania oraz kwoty dają zarys

³ Opracowane na podstawie [11].

dostępnych środków, potrzeb oraz ich wzajemnego pokrycia. Zawiera konkretne propozycje działań, pozwalające na merytoryczną weryfikację ich skuteczności oraz opłacalności.

Kryteria wyboru i oceny projektów do Programu Wojewódzkiego dzielą się na dwie grupy [6]:

1. kryteria ogólne, dotyczące wszystkich projektów,
2. kryteria szczegółowe odnoszące się do:
 - a) projektów infrastrukturalnych,
 - b) projektów wsparcia rozwoju zasobów ludzkich,
 - c) projektów nieinwestycyjnych dotyczących szeroko rozumianej sfery społecznej.

Kryteria ogólne wyboru projektów [4]:

1. zgodność projektu ze Strategią Rozwoju Województwa Podlaskiego,
2. zgodność projektu z priorytetami Programu Wojewódzkiego,
3. oddziaływanie projektu po realizacji na rozwój obszaru funkcjonalnego (subregionu) lub całego regionu.

Kryteria szczegółowe:

I. Kryteria szczegółowe dla projektów infrastrukturalnych:

1. minimalna wartość projektu 200 tys. zł,
2. własny wkład finansowy wnioskodawcy minimum 50% wartości projektu,
3. gotowość realizacji projektu, przez którą należy rozumieć spełnienie następujących ustaleń:
 - a) zgodność z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (decyzja o warunkach zabudowy),
 - b) sporządzenie dokumentacji technicznej (projektu technicznego),
 - c) uzyskanie prawa do dysponowania nieruchomością na cele budowlane (uregulowanie stanu prawnego),
 - d) ocena oddziaływania na środowisko przyrodnicze (jeżeli jest wymagana),
 - e) uzyskanie pozwolenia na budowę,
 - f) sporządzenie analizy ekonomicznej i finansowej zadania inwestycyjnego,
4. spójność logiczna i terytorialna projektu (skoncentrowane oddziaływanie na region),
5. znaczenie planowanej inwestycji w podniesieniu atrakcyjności regionu dla rozwoju przedsiębiorczości, turystyki itp.

4.3 Kontrakt Wojewódzki

Kontrakt regionalny (rząd – region) jest umową cywilnoprawną zawartą między agendami rządu centralnego a samorządem regionu na wykonanie określonego zadania. W umowie tej określa się środki przeznaczone na jego realizację z budżetu państwa i budżetu regionu. Instytucji Kontraktu nie po-

winno się angażować we wszystkie przedsięwzięcia podejmowane przez władze samorządu regionalnego. Należy skupić się jedynie na tych, które mają istotne znaczenie z punktu widzenia rozwoju kraju i regionu [2, s. 8].

Przedmiotem kontraktów rząd – regiony powinny być zarówno przedsięwzięcia inicjowane przez rząd, jak i samorząd terytorialny. Do przedsięwzięć inicjowanych przez rząd zalicza się:

- tworzenie sieci regionalnych ośrodków transferu technologii;
- wspieranie źródeł innowacji wytwarzanych w regionach;
- wspomaganie instytucji i przedsięwzięć podejmowanych i finansowanych wraz z Unią Europejską.

Do projektów inicjowanych przez region zalicza się:

- rozwój infrastruktury;
- wspieranie przekształceń w rolnictwie;
- przeciwdziałanie wzrostowi bezrobocia;
- wspieranie rozwoju wiodących publicznych placówek akademickich;
- wspieranie małej i średniej przedsiębiorczości w regionie;
- rozwój współpracy transgranicznej;
- inicjowanie przedsięwzięć podnoszących konkurencyjność regionu.

Na realizację Kontraktu w województwie podlaskim zostanie przeznaczony łącznie 484 838,96 tys. zł i 29 865 tys. euro (bez środków będących w gestii ministrów właściwych)⁴. Źródłami finansowania Kontraktu są:⁵

1. środki krajowe pochodzące z budżetu państwa,
2. środki pochodzące z budżetu Wspólnoty Europejskiej,
3. środki pochodzące z budżetów jednostek samorządu terytorialnego,
4. środki pochodzące od innych podmiotów.

5. Proces programowania w województwie podlaskim

Dotychczasowe doświadczenia w zakresie planowania i programowania zdobywane były podczas opracowywania Strategii Rozwoju Województwa do roku 2010, następnie Programu Wojewódzkiego na lata 2001-2002 oraz Kontraktu Wojewódzkiego. Zakres doświadczeń poszerzony został podczas przygotowywania Programów Operacyjnych do Phare 2000 i 2001.

Opracowanie Programu Operacyjnego w województwie podlaskim ma charakter precedensowy, dlatego też poproszono o współpracę firmę „Enterplan”, posiadającą wieloletnie doświadczenia w opracowywaniu Programów Operacyjnych. Obecnie prace nad Programem prowadzone są pod kierunkiem niezależnego doradcy współpracującego z firmą „Enterplan” Simona Jonstona. Dzięki temu rolę lidera projektu, koordynatora i menedżera pełni osoba

⁴ Limit wydatków na finansowanie zadań ministrów właściwych objętych programem wsparcia na rok 2001, dla wszystkich województw, wynosi 1.713.519 tys. zł. a na rok 2002 – 2.540.008 tys. zł.

⁵ Opracowano na podstawie [3].

z dużym doświadczeniem i wiedzą na temat pisania Programów Operacyjnych [7].

Odpowiedzialność za przygotowanie i przedłożenie Regionalnego Planu Rozwoju do przyjęcia przez Komisję Europejską w Ramach Wsparcia Wspólnotowego spoczywa na Rządzie Rzeczypospolitej Polskiej, a nie na poszczególnych regionach, dlatego też wszystkie programy operacyjne dla poszczególnych regionów mają brać pod uwagę odpowiednie narodowe polityki sektorowe.

W celu opracowania wymaganych dokumentów powołane zostały grupy sektorowe. Podstawową rolą tych grup jest opracowanie Programu Operacyjnego dla funduszy strukturalnych na lata 2004-2006. Powołano pięć zespołów sektorowych⁶:

- Rozwoju Gospodarczego,
- Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich,
- Infrastruktury Społecznej,
- Turystyki i Ekologii,
- Infrastruktury Technicznej i Planowania Przestrzennego.

W wyniku prac powyższych grup określone zostały uwarunkowania rozwoju województwa. Zaangażowane zostało szerokie grono przedstawicieli organizacji i instytucji regionalnych, zdobyto solidne podstawy służące przyszłemu procesowi programowania. Harmonogram prac przewiduje ich zakończenie we wrześniu 2002 r. W tym okresie odbędą się dwie wizyty studyjne w Irlandii Północnej. Nastąpi identyfikacja priorytetów i formułowanie wymiernych celów strategicznych. Zostanie opracowany projekt Zintegrowanego Programu Operacyjnego dla Celu 1. Określony zostanie sposób administracji i wdrożenia Programu, jak również zasady jego monitoringu.

6. Podsumowanie

Członkostwo w Unii Europejskiej jest dla województwa podlaskiego historyczną szansą. Na progu lat 90-tych Rzeczpospolita – pozbawiona przez pół wieku struktur i instytucji demokratycznych, ze źle funkcjonującą gospodarką, która w końcowym okresie PRL znalazła się w głębokim kryzysie – weszła na drogę zmian ustrojowych. Transformacja była wspierana i wzmacniana przez równoległe toczący się proces integracji Polski z Unią Europejską. Podejmując kolejne reformy, wszystkie gabinety rządowe i parlamenty wszystkich kadencji szukały zarazem takich rozwiązań, które przybliżałyby nasz kraj do regulacji obowiązujących w Zachodniej Europie. Integracja europejska stała się jedną z najistotniejszych przesłanek decydujących o trwałym wzroście gospodarczym i wzroście znaczenia politycznego Polski na arenie międzynarodowej.

U progu XXI wieku wciąż jesteśmy krajem o niższym poziomie rozwoju niż najsłabiej rozwinięte kraje członkowskie UE, a statystyki województwa ukazują ogromną różnicę poziomu rozwoju w porównaniu z innymi regionami kraju. Pomoc Unii przyspieszy likwidowanie luk rozwojowych dzielących regiony naszego kraju

⁶ Opracowano na podstawie [4].

oraz całą Polskę od UE, jednak wymaga to dostosowywania instytucji państwa, prawa i gospodarki do wymogów *acquis communautaire*.

Według raportu wstępnego Pana Simona Jonstona, istnieje potrzeba „znaczącego umocnienia zdolności i potencjału planowania i programowania, nie tylko w Urzędzie Marszałkowskim, ale także w całym regionie.” Jednakże zauważa on także, iż województwo posiadało szereg umiejętności i nabyło doświadczenia podczas przygotowywania Strategii Rozwoju Województwa i Programów Operacyjnych dla Phare 2000 i 2001. Do tej pory działania skupiały się na programowaniu Phare i na Kontrakcie Wojewódzkim, a Strategia Rozwoju w regionie zapewniają podstawę dla tych programów, tak samo jak i dla przyszłych Programów Funduszy Strukturalnych [7].

Literatura

1. *Droga do funduszy strukturalnych Unii Europejskiej*, Polska Agencja Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2000.
2. Gilowska Z., Gorzelak G., Jałowiecki B., *Kontrakt dla Ściany Wschodniej*, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Municipium, Warszawa 1999.
3. *Kontrakt Wojewódzki zawarty pomiędzy Radą Ministrów a Samorządem Województwa Podlaskiego*, Białystok 2001.
4. Materiały wewnętrzne Departamentu Polityki Regionalnej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego.
5. *Okresowy Raport Komisji Europejskiej z Postępów na Drodze do Członkostwa w UE*, Bruksela 2000, [www.cie.gov.pl].
6. *Program Wojewódzki na lata 2000-2001*, Zarząd Województwa Podlaskiego, Białystok 2001.
7. *Programy Operacyjne dla Województw Podlaskiego i Lubelskiego – raport wstępny*, Enterplan, czerwiec 2001.
8. *Raport w sprawie korzyści i kosztów integracji Rzeczypospolitej Polskiej z Unią Europejską*, Rada Ministrów, Warszawa 2000, [www.cie.gov.pl].
9. *The Impact of Structural Policies on Economic and Social Cohesion in the Union 1989-1999*, Regional Development Studies Nr 26, European Commission, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg 1999.
10. *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the European Union*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg 1999.
11. *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2010*, Zarząd Województwa Podlaskiego, Białystok 2001.